

JOAN ANTON RABELLA

LA RELACIÓ ENTRE EL LLATÍ I EL CATALÀ
A LA DOCUMENTACIÓ ARCAICA

1. *LA DOCUMENTACIÓ DEL PERÍODE ARCAIC
I LA SOCIETAT FEUDAL*

La documentació del període arcaic de la llengua catalana reflecteix una relació entre el llatí i el català escrits que es troba condicionada per la nova societat feudal. Aquesta situació, que ja ha estat esmentada en d'altres treballs (ALART, 1881: 8; BADIA, 1980: 355; BOFARULL, 1987: 462; NADAL I SABRIÀ, 1982: 326-327), ha estat tractada de manera més substancial per Josep Moran;¹ tenint en compte aquests precedents, volem insistir en la importància d'aquests plantejaments, al mateix temps que provarem d'aprofundir en la manera com, des del punt de vista textual, queda reflectida aquesta situació.

En els textos juridicoadministratius del període arcaic (ens centrem en el segle XI) es dona, com és prou ben conegut (BASTARDAS, 1995b: 116), una progressiva aparició del català en uns documents que fins aquell moment havien estat redactats íntegrament en llatí: en primer lloc, comencem a trobar uns elements gràfics que impliquen una evolució diferenciada del llatí; en segon lloc, tenim uns do-

1. «Examinant el caràcter d'aquests documents podem observar que no posseeixen el mateix caràcter que les velles escriptures de transmissió de propietats o de testaments (...), sinó que es relacionen directament amb la nova estructura social que s'imposava en aquest període, és a dir, amb el feudalisme (...). Aquesta nova societat feudal, formada en una època plenament romànica, no es trobava tan lligada a les fórmules jurídiques anteriors, i s'hi produïen nous esdeveniments socials que no es podien traduir fàcilment a la llengua llatina, com eren els jurament feudals i les declaracions testimonials o les denúncies presentades pels afectats en els fets violents característics de la societat feudal. Els escriptors, davant la dificultat de traduir al llatí aquests fets nous i les declaracions en boca dels laics, no tenien altra opció sinó reflectir directament en romanç els motius bàsics en la redacció dels documents.» (MORAN, 1994: 89-90)

cuments on ja apareixen paraules o sintagmes en català; i, finalment, hi ha uns textos en els quals llegim fragments extensos en llengua romànica.

Les dues primeres situacions ens remetent a tres punts conflictius que afecten la documentació arcaica, l'anàlisi detallada dels quals suposaria, però, la realització de treballs diferents:

1. El primer és la relació entre la grafia i la llengua oral, amb tota la problemàtica i tots els dubtes que comporta² (caràcter conservador de la grafia, vacil·lació entre dues o més formes gràfiques en una mateixa paraula, punt en el qual es troba un canvi fonètic quan veiem representat més d'un estadi, etc.).

2. El segon punt és el grau de coneixement del llatí en la societat d'aquell moment històric. En aquest tema trobem dues posicions enfrontades: d'una banda, hi ha qui creu que el coneixement del llatí —malgrat que pogués ésser una llengua fortament erosionada si pensem en el llatí literari anterior— havia d'ésser força important encara que no tothom tingués accés a la lectura i a l'escriptura,³ mentre que, d'altra banda, hi ha qui opina que aquesta era una llengua que molt pocs devien conèixer —bàsicament els clergues—, per la qual cosa els textos en llatí no s'entenen, com prova la predicació en vulgar (de la mateixa manera els mots en català que van apareixent en els documents antics serien fruit de la necessitat que els escriptors traduïssin fragments del text a les persones que el motivaven perquè altrament aquests no l'entenen);⁴ quant a les parts que trobem en llatí, cal tenir

2. Martí (1989) ha estat qui ha tractat de manera més detallada aquest tema, sobretot des de la perspectiva de plantejar les limitacions que implica perquè només tenim la via de la grafia i, a més, la documentació és limitada.

3. «bé hem de creure, però, que els documents eren llegits per qui els escrivia a qui els motivava, i que aquest *comprenia* i donava per bo allò que aquell hi posava, que fos en llatí o en romanç. Si més no, un criteri realista ens obliga a prendre'ns-ho així.» (BADIA, 1980: 359) (La cursiva és nostra).

«No és possible que aquests textos no fossin entesos per les persones a qui el redactor (...) els llegia» (BADIA, 1986: 16).

4. En aquest sentit Nadal i Sabrià (1982: 329) proposen que els escriptors també tenien la funció d'interpretador dels documents: «(...) és ben possible que aquella gent que materialitzava l'escriptura i la lectura realitzés a més una funció d'interpret entre la llengua dels escrits, el llatí, i la llengua dels usuaris de la lletra escrita, el català.»

en compte, per exemple, que les sentències dels processos es van fer en aquesta llengua fins al s. XVII o XVIII.

3. El tercer punt correspon a la valoració sociolingüística d'aquesta situació, que ens situa davant la dificultat de saber quin era, en aquell moment, el grau de consciència dels parlants sobre la pertinença d'aquells elements a una llengua diferent.⁵

Malgrat que es va anar ampliant l'ús del català en aquests documents, l'encapçalament i les conclusions no van deixar de fer-se en llatí perquè possiblement eren sentides com a formulismes fixats (BADIA, 1980: 359; ÍD., 1986: 14), si es vol fossilitzats, que tipificaven el document (com avui tenim una paperassa administrativa amb una part formulària fixa).

L'aparició d'aquestes paraules, sintagmes i fragments s'ha de relacionar directament —com ja ha estat fet, tal com apuntàvem anteriorment— amb una nova societat formada en època plenament romànica, que comporta unes noves relacions i uns nous valors. La societat feudal implica una xarxa social, política i cultural diferent que genera uns nous esdeveniments que no tenen traducció en els termes de la societat anterior. Aquests elements nous, tant materials com psicològics, queden, lògicament, recollits per la llengua. Precisament per la seva originalitat, en la majoria de casos no tenen la possibilitat de rebre una denominació llatina adequada perquè no pertanyen en aquell àmbit sociocultural, sinó que, pel fet d'ésser elements plenament romànics, posseeixen una qualificació que forma part de la llengua de la societat que l'ha generada. Així doncs, les primeres paraules que trobarem en català seran termes feudals (en el cas dels exemples: *atendre*,⁶ *cavaller*, *comanar*,⁷

5. «D'antuvi, costa, qui-sap-lo de destriar la llengua —llatí o romanç— de molts dels testimonis escrits a l'època arcaica, si amb el destriament volem endevinar la intenció de produir-se en una llengua o en l'altra, per part de qui escrivia.» (BADIA, 1980: 352). També tracta aquesta qüestió Bastardas (1995b: 109-110; i 1995a: 82).

6. Complir una cosa promesa (DCVB, 8:113).

«El sentit és generalment, en català, 'atendre, complir, una obligació', normalment molt emprat en els convenis feudals» (DECLC, VIII: 403).

«Cumplir con las obligaciones del vasallaje feudal; prestar fidelidad y obediencia a un señor feudal» (RODÓN, 1957: 28).

7. Confiar alguna persona o alguna cosa a algú. Posar sota la tutela d'un senyor (DECLC).

«Ponerse bajo la protección de alguien reconociéndole como señor y prestándole juramento de fidelidad y homenaje» (RODÓN, 1957: 58-60).

acaptar,⁸ *torre*, *dubitar*,⁹ *batllia*,¹⁰ *engany*,¹¹ etc.) que els escrivans no havien pogut traslladar al llatí (les següents en són algunes mostres):

a. «(...) de istos kastelos che vos mi comendates, et de vestra muliere et vestro filio ad qui vos o dubitaretes, per directa fede endre *ateneré*¹² sines suo engano, (...)»

Jurament feudal, 1035-1076 (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 64)

b. «Et ipso die que metrant illorum *cavalers* in potestate de ipsos omniens qui'n faciant ipsa batalla, (...)»

Disputa quant als límits de Guissona i Ribelles, 1036-1079
(RUSSELL-GEBBETT, 1965: 65)

c. «(...) quomodo omo debet eser a suo seniore a cui se *chomana*, et ajutor tibi eri super totus omnes per fide sine engano.»

Jurament feudal, 1043-1098 (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 66)

d. «Et de illa tua onore que odie abes et inante *achaptaràs* (...) fideles te'n seré.»

Jurament feudal, 1043-1098 (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 66)

e. «Comandad Raimundus comes ad Bonfilg illum castellum de Alta Riba, *la torre* et illas casa et illa frabezim que facta est (...)»

Acords feudals, 1043-1098 (?) (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 67)

f. «Et si de Raimundu comite minus venit, que asi o atendat Bonfilg ad ipso sou filio de Raimundo comite que ille *dubitarà* suo comitatu, per directa fide sine suo engano.»

Acords feudals, 1043-1098 (?) (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 68)

8. Adquirir; terme jurídic feudal (BALARI, 1964, 2: 431). Coromines (DECLC, II: 536) especifica que en el període medieval antic té el significat 'adquirir'.

«Este verbo es de uso frecuentísimo en la segunda mitad del siglo XI» (RODÓN, 1957: 5-6).

9. A l'època feudal té un significat diferent que en llatí car no significa 'dubtar' sinó 'deixar sense testament' (BALARI, 1964, 2: 433).

«Dejar en testamento» (RODÓN, 1957: 92-94).

10. Càrrec i jurisdicció de batlle (DCVB, 2: 374). Veg. RODÓN, 1957: 33-36.

11. «Mancar a la fidelitat» (DECLC, III: 346). Veg. RODÓN, 1957: 99-100.

12. Aquest cas, com també els exemples d. i f., correspon, a més d'un terme feudal, a un futur romànic, fet remarcable perquè es tracta d'un temps verbal de nova formació respecte a la llengua llatina.

g. «Et Raimundus comes teneat ista *baglia* per fide estiris *engan* contra totos homines.»

Acords feudals, 1055-1098 (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 68)

En alguns casos aquests elements intraduïbles no seran mots aïllats sinó sintagmes, expressions o fragments breus (de les paraules aïllades d'origen diferent o amb un valor nou, passem a la coordinació de diversos termes [ho veiem a l'exemple b], als sintagmes [b, d] i als verbs amb un complement [e, f]):

a. «Que illi donat Arnal et Odger sup pater *baglia* et Kastel Tallad *entrar* et *ixir* et *geriar* quantra totos homines extra ipsos filios de Rodlan Richolf, (...)»

Acords feudals, 1055-1098 (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 68)

b. «Et concedo ad Sanctum Stefanum ipsa mea *maiola*,¹³ et ad filia mea Arsendis (...) et concedo ad Guilabert puli I cavali et bove I *bragad*¹⁴ et vacca I et *reia*¹⁵ et I et oves VII et *draps II de lit* optimos et ipsum vinum qui est in Maritima.»

Un testament, 1066 (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 70)

c. «(...) ni de tua onore quod abes ui et ad avante per meum *consel*¹⁶ *achaptaràs*;»

Jurament feudal, 1035-1076 (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 64)

d. «Que habeat uno receto *una soldada*¹⁷ *de carn* (...)»

Acords feudals, mitjan s. XI (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 68)

e. «Et de ipsa conveniencia jamdicta es *sos hom* Mir Guillelm de Ramonno comite, que lo-i atenda per *fed esters*¹⁸ *engan* a lui et suo filio, (...)»

Acords feudals, mitjan s. XI (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 68)

13. Vinya novella (DECLC, V: 394).

14. «Animal que té l'entrecoix de color diferent de la resta del cos» (DCVB, 2: 646). «*bracatus*, -a, bragado, bragad que tiene la bragadura o entrepiernas de distinto color que el resto del cuerpo (se dice especialmente del bucy)» (BASSOLS, BASTARDAS, 1963: 287).

15. Rella.

16. «Direcció, regit, pensament encaminat a regir l'acció» (DCVB, 3: 414).

17. «Pes o quantitat per valor d'un sou» (DCVB, 9: 988).

18. 'Sense' «Abraça la idea d'exclusió equivalent a 'extra'» (BALARI, 1964, 2: 434).

f. «Et convenit li Artall che li *pledég*¹⁹ lo termen de Castilgon cum ipso comite, et si non lo pod guarir per directo quod ille lo li emende;»²⁰
Acords feudals, 1094-1110 (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 68)

La teoria apuntada pels partidaris del poc coneixement del llatí en la societat de l'Alta Edat Mitjana, que considera que les paraules i expressions que apareixen en català les tradüen els escrivans a fi de fer-les entenedores, és interessant; tanmateix, aquesta hipòtesi no té en compte que aquests mots i fragments no són termes llatins de difícil comprensió sinó lèxic feudal que, a banda d'una problemàtica adaptació al llatí, no serien en la majoria de casos més opacs que les altres formes amb més tradició en la documentació llatina, que no són traduïdes.

2. TEXTOS DE CARÀCTER HÍBRID

En d'altres textos veiem una situació més complexa i que té un gran interès lingüístic, la qual confirma la força de penetració del món feudal a la documentació i com aquesta és, probablement, la causa principal de la progressiva aparició del català a l'escriptura. D'aquesta manera trobem uns escrits híbrids, barreja de totes dues llengües —normalment alguna de les dues hi predomina—, on podem observar una certa regularitat en la distribució d'ús d'ambdues llengües.²¹ Entre els documents totalment en llatí o amb algun element romànic espars i aquells que només mantenen en llatí unes parts concretes molt ben determinades,²² trobem aquests escrits a què ens referim, en els quals l'alternança és major.

19. 'Pledejar', derivat de *plet* (terme fonamental de la societat feudal).

20. «Corregir les faltes» (DECLC, III: 600).

21. En aquest sentit, divergim de l'opinió de Badia (1980: 358) quan apunta que sembla que no hi hauria cap tipus d'explicació perquè es donés aquesta alternança: «dins els nostres documents, el romanç cedeix el lloc al llatí sense cap raó aparent que en justifiqui el canvi.»

22. Podem considerar aquestes parts en llatí (els encapçalaments, algunes expressions concretes i les conclusions) formulismes, ja que es troben força fixats i, en alguns casos, gairebé podríem dir que fossilitzats.

Aquests textos semblen reflectir una certa tensió entre totes dues llengües, ja que creiem que deuen tenir la intenció d'ésser escrits en llatí,²³ però que, per diverses raons, canvien al català, llengua en la qual continuen el discurs (no com en els casos anteriors, que després d'una paraula, un sintagma o una expressió tornaven altra vegada al llatí) fins que empren de bell nou el llatí, i d'aquesta manera consecutivament. Així doncs, trobem una situació força regular en uns quants textos: hi havia un començament en llatí —que posteriorment es mantindrà en alguns documents com, per exemple, els processos—, que tipificava el document, fins que, a partir de l'aparició d'un terme feudal, l'escrivà, en lloc de tornar a emprar el llatí, continuava en llengua romànica fins acabar el període o fragment; una vegada acabada aquesta unitat de significat del discurs, quan havia de començar una frase diferent, tornava a emprar el llatí fins que trobava una forma feudal, a partir de la qual es repetia la mateixa situació fins a la part final del document, per a la qual hi havia una tradició o una tipologia més fixada que feia que les conclusions fossin redactades en llatí.

Aquesta és una hipòtesi de treball formulada a partir de la coincidència de diversos textos d'aquell període en una distribució del discurs similar en alguns aspectes; no volem dir que aquesta fos una situació establerta, sinó que, pel fet de trobar-se inserits en el mateix context històric, social i cultural de la societat feudal, sembla que es van produir uns usos paral·lels que s'han reflectit en la documentació d'aquella època. Aquestes en són unes mostres a fi d'exemplificar aquests canvis «regulars»:

a. «Et Roger Bernard donat *le·n I alsperg et una mula per XL uncias che manlevà de Berenger Bernard per ço che acsi li·o faça*, et reddet *li la conamina de Salass*; et si la **condamina**²⁴ voluit tenere Artal faciat *le·nde emena ad laudamento de illos homines de Salass, aut reddat illi ipso precio (...)*»

Acords feudals, 1094-1110 (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 68)

23. Sobre l'associació entre llengua escrita i llatí veg. Bastardas (1995a: 101).

24. Ací apareix la forma llatina del terme —en el sentit que no presenta l'evolució ND>n—, mentre que en la construcció anterior tenim la forma amb l'evolució catalana, *conamina*.

b. «(...) et voluit facere directum in sua vita de ipso castro de Caputense *che li comannà. Et comannà·l·en Mir Arnal que, en las ostes et en las cavalgades o Guilelm Arnal és ab mi, (...) com lo·m avia al dia che ad él lo commanné. Et in ipsa onor a Guillelm Arnal no li doné negú domenge ni establiment de cavaler (...)*»²⁵

Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (RABELLA, 1997: 15)

c. «(...) *ni per metre quan l·i comanné Mir Arnall. Et dixit mihi Guilelm Arnall, et coveng·m·o, che no siria mos dons (...) de quant avia in Mir Arnall no me·n jachia re; et sicut in ista pagine est scriptum sic donavit Mir Arnall ad Guilelm Arnall. Et fuit rancurós de Guilelm Arnal e ssón·o del fil (...)*»²⁶

Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet
(RABELLA, 1997: 15-16)

d. «Et preco totos meos omnes per fiduciam quam ego abeo in illos et illos bajulos quam ego abeo electos in meo testamento per Deum et per fiduciam quam ego abeo in illos, que vos adjuvetis ad mulier mea et ad filio meo *per pled et per gera tro lor dret los en sia exid.*»²⁷

Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet
(RABELLA, 1997: 17)

e. «De ipsos castellos de Aringo et de Oriti *go fideles vos ende seré; go no llos vos devetare ni devetare no llos vos faré. Et si de Giriperto meum seniore menus venerit per morte, go a vos ende atenderé sine lochoro che non vos ende demandaré. Quamu aci est scriptu et omo ligere hic (...)*»

Jurament feudal, 1028-1047 (RUSSELL-GEBBETT, 1965: 63)

f. «(...) nec ipsa parrochia de Chasteltalad, nec de ipsa domnegadura que comes ibi abere debet... *et nu·ls en dedebré ni mal nu·ls enmenaré, et adjutor illis ero ista omnia suprascripta ad tenere...* et de ipso adju-

25. Quan parla de comanar el castell, comença a emprar el català, que no deixa de fer servir mentre tracta aquesta qüestió; una vegada acaba aquest tema concret i comença a parlar d'un altre punt torna a utilitzar el llatí.

26. En aquest fragment, després de tractar del que li havia comanat, torna a emprar el llatí fins que arriba al terme *convenir*; aquesta vegada coincideix el canvi de llengua amb un fragment de caire formulari.

27. Fins i tot en la part final —en llatí—, canvia al català a partir de l'expressió *per plet i per guerra*.

torio *nu-ls e[n]ganaré et sine e[n]gan lur en ajudaré... et... si ego eum supervixero ad ipsum filium (...)*»

«*Document feudal*» 1039-1050 (RUSSELL-GECKETT, 1965: 76)

En aquests exemples veiem com un text que ha començat en llatí, a partir d'un terme relacionat directament amb la societat feudal [a. *asberc*;²⁸ b. *comanar*; c. *convenir*;²⁹ i *rancurar-se*;³⁰ d. *per plet i per guerra*; e. *atendre*; f. *decebre* i *enganyar*] canvia al català fins que s'acaba el període, la frase o aquella unitat de sentit. A partir d'aquesta pausa (coincideix, normalment, amb un punt en una edició actual), torna a emprar el llatí fins que, després d'una altra paraula relacionada amb la nova societat, empra altra vegada el llatí (s'ha de tenir en compte que encara hi ha una pressió gràfica del llatí que fa que en els fragments en català trobem grafies llatinitzades, com per exemple en el cas a. *uncias* o *reddet* [*redē*]).

3. EVOLUCIÓ POSTERIOR

Posteriorment la relació entre el català i el llatí en l'escriptura, i concretament en la documentació juridicoadministrativa, evolucionarà de manera diferent: mentre que en alguns textos desapareixerà el llatí, en d'altres mantindrà la convivència amb el català. Aquesta alternança quedarà força fixada en la seva distribució, la qual cosa té una explicació clara si tenim en compte el paper estandarditzador de la Cancelleria (per exemple en els processos criminals trobarem en llatí la presentació del cas, els encapçalaments de les declaracions i dels interrogatoris i tot l'apartat de gestions administratives posterior als testimoniatsges, com són els capítols de desgreuge, la presentació de proves, l'intercanvi d'informació entre l'advocat, el fiscal i el jutge, etc.);³¹ hi

28. «Vesta de malles o làmines de ferro, que cobria els guerrers medievals des del cap fins als genolls o els turmell i era una de les principals armes defensives»; prové del germànic *halsberk* (DCVB, 2: 56).

29. «En romanç es tracta generalment d'acords o convenis» (DECLC, IX: 114). «Concordar-se» (DCVB, 3: 482).

30. *Queixar-se* (BALARI, 1964; DCVB, DECLC). I també tracta aquest terme Miret (1962: 13).

31. Veg. PONSODA, 1996: 33-35; RABELLA, 1998: 199-221.

haurà, però, variacions que dependran de la força del llatí, del seu prestigi, segons cada període concret. En aquest sentit, l'evolució no serà uniforme cap a una substitució completa del llatí pel català. Un exemple d'aquesta situació el tenim en els encapçalaments dels acaraments en dos processos, un de l'any 1374 (a) i l'altre del 1410 (b). Si hi hagués una situació uniforme de substitució progressiva, en el primer l'encapçalament seria en llatí i en el següent, en català, tanmateix és a l'inrevés:

(a) *Dissabte 8 de juliol de 1374:*

«E en après fou afrontada la dita Marta denant la dita Astrugona de cara a cara. E fou-li lesta la sua deposició de paraula a paraula» (RABELLA, 1998: 43)

(b) *Divendres 3 d'octubre de 1410:*

«Et incontinenti fuit factum acaramentum per dictum honorabilem Dominicum Scrivani, judicem sive inquisitorem predictum (...). Et fuit lecta primitius depositio ipsius Minguete.» (RIERA, 1987: 250)

Dissabte 20 de setembre de 1410:

«Et fuit factum acaramentum de dicta Urçola cum dicta delata» (RIERA, 1987: 91)

Aquest exemple pot mostrar tant la importància dels condicionaments extralingüístics (el 1410 podia tenir més força el llatí com a conseqüència de la implantació primerenca de l'humanisme a Catalunya en aquell moment, el qual va afectar molt directament l'administració cancelleresca i els seus escrits), com la simple vacil·lació en l'ús de les dues llengües en alguns aspectes concrets de la documentació medieval.

4. CONCLUSIONS

La importància de la societat feudal com a realitat innovadora i diferenciada que motiva de manera substancial l'aparició del català a l'escriptura i que n'afavoreix un ús progressiu en la documentació és un fet que l'estudi dels textos del període arcaic ajuda a demostrar.

L'avanç de la llengua romànica en els textos juridicoadministratius sembla respondre a la implantació d'aquesta xarxa d'esdeveniments amb una terminologia nova. És difícil propugnar uns estadis clarament diferenciats —que naturalment no van existir—; no gensmenys, l'estudi detallat de la documentació ens mostra unes regularitats en la progressió de l'ús del català en l'escriptura. En aquest sentit, d'acord amb els exemples aportats —els qual són solament una petita mostra, atesa la riquesa documental del període—, podem considerar que, a partir de la inserció d'uns termes feudals en un primer moment, posteriorment van poder aparèixer fragments breus (expressions, sintagmes, etc.), fins que la força d'aquest món romànic va fer que, després d'aquests mots i expressions concrets, el discurs continués en català, si bé la pressió del llatí com a llengua escrita³² feia que tot seguit (una vegada acabada l'expressió d'aquella idea) es tornés a emprar aquella llengua. La situació de tensió entre totes dues llengües en relació amb l'escriptura feia que s'anés repetint aquest esquema fins que la llengua romànica va desplaçar el llatí en bona part dels àmbits de la llengua escrita. Tanmateix, aquesta substitució tampoc es dona a l'Edat Mitjana en tota la documentació ni de manera uniforme, és a dir, en un avanç progressiu sense retrocessos, perquè el pes del llatí es manté en força gèneres i camps del coneixement (com la teologia, la medicina, la filosofia, etc.), al mateix temps que el seu prestigi varia segons l'època.

JOAN ANTON RABELLA
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

- ALART, B. J. (1881): *Documents sur la langue des anciens comtés du Roussillon et de Cerdagne*, París.
- ALCOVER, Antoni M. i MOLL, Francesc de B. (1988): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Editorial Moll (=DCVB).

32. «l'associació entre escriptura i llatí (...) és difícil de trencar» (BASTARDAS, 1995a: 101).

- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1980): *L'Alt Urgell i el català occidental naixent*, dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes (Andorra, 1-6 d'octubre de 1979)*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 349-377.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1986): *Comunicació verbal entre romanç i llatí a l'època d'origens de la llengua*, dins *Festa acadèmica en homenatge als doctors Badia i Margarit, Bastardas, Carratalà i Moreu-Rey*, Barcelona, Universitat de Barcelona, ps. 11-19.
- BALARI, J. (1964): *Orígenes històrics de Catalunya I i II*, Abadia de Sant Cugat del Vallès, Instituto Internacional de Cultura Romànica; «Biblioteca Filològica-històrica», XI.
- BASSOLS, Marià i BASTARDAS, Joan (1963-19): *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, Barcelona/Escola de Filologia de Barcelona del CSIC.
- BASTARDAS, Joan (1995a): *Quan el llatí esdevingué català?*, dins *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona, Curial, ps. 73-105.
- BASTARDAS, Joan (1995b): *El català preliterari*, dins *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona, Curial, ps. 107-145.
- BOFARULL, Antoni de (1987): *Escrips lingüístics*, Barcelona, Alta Fulla.
- COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, Barcelona, Curial Edicions (=DECLC).
- MARTÍ I CASTELL, Joan (1990): *Producció escrita i producció oral*, dins *Gramàtica històrica. Problemes i mètodes*, València, Universitat de València, ps. 52-70.
- MIRET I SANS, Joaquim (1962): *Documents en langue catalane (Haute vallée du Sègre, XIè-XIIè siècles)*, «Revue Hispanique», XIX, Nova York, ps. 6-19.
- MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep (1994): *L'aparició del català a l'escriptura*, dins *Treballs de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 55-93.
- NADAL, J. M. i SABRIÀ, M. T. (1982): *L'accés del català a l'escriptura*, «L'avenc», núm. 49, Barcelona, ps. 14-21.
- PONSODA, JOAN J. (1996): *El català i l'aragonès en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina (1269-1295)*, Alcoi, Marfil.
- PUJOL, Pere (1913): *Documents en vulgar dels segles XI, XII & XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell*, Barcelona, Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana.
- RABELLA I RIBAS, Joan Anton (1997): «*Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet*» (1080-1095), dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. XXXV. Homenatge a Arthur Terry*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 9-49.

- RABELLA I RIBAS, Joan Anton (1998): «*Un matrimoni desavingut i un gat metzinat*». *Procés criminal barceloní del segle XIV*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Institut d'Estudis Catalans.
- RIERA I SANS, Jaume (1987): *El cavaller i l'alcajota*, Barcelona, Club Editor.
- RODÓN, E. (1957): *El lenguaje técnico del feudalismo en el siglo XI en Cataluña (contribución al estudio del latín medieval)*, Barcelona, Publicaciones de la Escuela de Filología de Barcelona.
- RUSSELL-GEBBETT, Paul (1965): *Mediaeval catalan linguistic texts*, Oxford, The Dolphin Book.